

ІНСТИТУТ СОЦІАЛЬНОЇ ТА ПОЛІТИЧНОЇ ПСИХОЛОГІЇ
НАПН УКРАЇНИ

КАРПЕНКО ЄВГЕН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 159.923:159.922.6:615.851

**ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАХИСНИХ МЕХАНІЗМІВ У ПРОЦЕСІ
САМОАКТУАЛІЗАЦІЇ ОСОБИСТОСТІ**

19.00.01 – загальна психологія, історія психології

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата психологічних наук

Київ – 2012

Дисертацією є рукопис

Робота виконана у Прикарпатському національному університеті імені Василя Стефаника

Науковий керівник:

академік НАПН України,
доктор психологічних наук, професор
Максименко Сергій Дмитрович,
Інститут психології ім. Г. С. Костюка
НАПН України, директор

Офіційні опоненти:

доктор психологічних наук, старший науковий
співробітник

Горностаї Павло Петрович

завідувач лабораторії психології малих груп та
міжгрупових відносин Інституту соціальної та
політичної психології НАПН України

кандидат психологічних наук, доцент

Хомик Володимир Степанович

доцент кафедри загальної та соціальної психології
Волинського національного університету імені
Лесі Українки

Захист відбудеться 19 квітня 2012 року об 11 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.457.01 в Інституті соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: 04070, м. Київ, вул. Андріївська, 15.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Інституту соціальної та політичної психології НАПН України за адресою: м. Київ, вул. Андріївська, 15.

Автореферат розісланий «15» березня 2012 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради
кандидат психологічних наук,
старший науковий співробітник

І. В. Жадан

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Проблема самоактуалізації особистості та функцій механізмів психологічного захисту в цьому процесі є на сьогодні надзвичайно актуальною. Сучасна людина, з одного боку, перебуває в мережі найрізноманітніших шансів, викликів і можливостей, помножених Інтернет-комунікацією і зростанням демократичних засад суспільного розвитку, а з іншого – потерпає від внутрішніх обмежень, ілюзій, позасвідомо сформованих схильностей, які стоять на заваді її повноцінного функціонування і розкриття особистісного потенціалу. З досвіду відомо, що кожна людина володіє різною спроможністю долати внутрішній спротив і духовну інерцію щодо саморозвитку чи протидіяти нівелювальним тенденціям оточення згідно зі своїми природними нахилами і сенсожиттєвими настановленнями. І те, чи буде людина жити автентично, у згоді з власними ціннісними устремліннями, реалізуючи персональний екзистенційний проект, і буде мірилом її самоздійснення.

Крім того, означена проблема досліджується різними – екзистенційно-феноменологічним та психодинамічним – напрямками, що часто розцінюються як ортогональні, оскільки й донині не подолане історичне протистояння глибинної та вершинної психології, які розробляють власний поняттєво-термінологічний апарат, послуговуючись методологемами, що взаємно виключають одна одну. Так, основоположне поняття гуманістичної психології «самоактуалізація» взагалі не вживається в класичному психоаналізі, натомість мовиться про генітальну сексуальність, яка може сублимуватися в творчу діяльність, що є культурною альтернативою біологічній меті продовження людського роду. У свою чергу, тезаурус понять більшості відгалужень гуманістичної психології не містить концепту захисних механізмів, який у психодинамічній традиції вважається функцією Его. Останнє ж зазвичай не використовується (принаймні, у фройдівському сенсі) в термінологічних побудовах учених екзистенційно-гуманістичного спрямування.

Водночас методологічна ситуація в сучасній психології потребує об'єднання зусиль дослідників, які працюють в різних аксіологічно зорієнтованих царинах, позаяк вивчення цілісної особистості неможливе при різкій демаркації епістемологічного простору. Адже людина як інтегральний суб'єкт життєдіяльності для свого повноцінного функціонування вимагає узгодження локалізованих на різних рівнях психологічних механізмів, що перебувають не лише в субординаційному (вертикальному), а й у складному (горизонтальному), а також у неочевидному триангуляційному (діагональному) взаємозв'язку. Для пересічної людини це означає можливість навчитися справлятися з власними підсвідомими імпульсами, що регулюються механізмами психологічного захисту, оскільки гармонізація сфери біологічно детермінованого несвідомого з вищими духовними спонуками (а серед них і тенденцією до самоактуалізації) є запорукою благополучного функціонування особистості та реалізації нею свого життєвого покликання, в тому числі й у векторі професійної самореалізації.

Оптимістичну перспективу гармонійної співдії психодинамічних і екзистенційно-феноменологічних чинників людської поведінки здатна

запропонувати позитивна психотерапія, започаткована в середині минулого століття Н. Пезешкіаном у Німеччині, а в Україні продовжена В. Карікашем та їх послідовниками. Діалектична ідея позитивної психотерапії, перенесена в досліджуваний контекст, виражає погляд на захисні механізми не тільки як на перешкоди, бар'єри самоактуалізації особистості, а і як на потужні ресурси саморозвитку, що, усвідомлюючись, трансформуються особистістю, котра обирає шлях автентичної до своєї духовної сутності траєкторії самоздійснення.

Отже, аналіз експлікованих вище теоретико-методологічних і психопрактичних проблем привів до вибору теми дисертаційного дослідження: «Трансформація захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості».

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, програмами.

Дисертаційне дослідження здійснювалося відповідно до плану наукових досліджень кафедри педагогічної та вікової психології Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника «Інноваційні психотехнології оптимізації аксіогенезу особистості» (номер державної реєстрації 0109U001408). Тему затверджено Вченою радою вищевказаного навчального закладу (протокол № 4 від 25 листопада 2008 р.) і узгоджено бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень з педагогічних і психологічних наук в Україні (протокол № 6 від 28 вересня 2010 р.).

Мета дослідження: теоретично обґрунтувати й експериментально перевірити ієрархічну суб'єктно-ціннісну модель трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості залежно від віку, етапу професійної самореалізації та гендерної диференціації.

Відповідно до поставленої мети було сформульовано такі завдання дослідження:

1. Розкрити теоретико-методологічні засади дослідження феномену трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості.
2. Провести констатувальне порівняльне емпіричне дослідження трансформації захисних механізмів особистості у процесі її самоактуалізації.
3. Обґрунтувати і перевірити на ефективність концептуально-технологічну модель трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості засобами позитивної психотерапії.

Об'єктом дослідження є процес самоактуалізації особистості.

Предмет дослідження: чинники, етапи і засоби трансформації механізмів психологічного захисту в процесі самоактуалізації особистості.

Методи дослідження: теоретичні – аналіз, синтез, узагальнення і систематизація концептуальних положень; емпіричні – тестування у спосіб використання особистісних опитувальників; генетико-моделювальний (формульовальний) експеримент; методи описової математичної статистики, кореляційний, факторний аналіз; структурний і генетичний методи інтерпретації; організаційні – порівняльний метод.

Для перевірки взаємозв'язку захисних механізмів і чинників самоактуалізації, а також ефективності запровадження експериментальної розвивально-корекційної програми використано такі психодіагностичні **методики:** опитувальники «Діагностика самоактуалізації особистості» Е. Шострема – А. В. Лазукіна в

адаптації Н. Ф. Каліної, «Діагностика типологій психологічного захисту» Р. Плутчик в адаптації Л. І. Вассермана, О. Ф. Еришева, Є. Б. Клубової та ін., «Копінг-поведінка в стресових ситуаціях» (С. Норман, Д. Ф. Ендлер, Д. А. Джеймс, М. І. Паркер; адаптований варіант Т. А. Крюкової), багаторівневий особистісний опитувальник «Адаптивність» Г. С. Никифорова, М. А. Дмитрієвої, В. М. Снеткова, опитувальник самоефективності І. В. Брунової-Калісецької, питальник суб'єктності (О. М. Волкова, І. А. Серьогіна).

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше* було обґрунтовано ієрархічну суб'єктно-ціннісну модель трансформації неусвідомлюваних захисних механізмів в доцільно використовувані копінг-стратегії та ситуаційно й когнітивно релевантні копінг-стилі життєздійснення; отримано структурно-динамічні показники в континуумі адаптаційно-захисного й актуалізаційно-копінгового спектру; емпірично встановлено тенденцію підвищення з віком і з набуттям професійного досвіду рівня суб'єктно-ціннісної регуляції поведінки за допомогою психологічного захисту і копінг-стратегій у процесі самоактуалізації; виявлено інтрапсихічні засоби (функціональні органи), що являють собою тимчасові актуалізаційно-захисні патерни, які прискорюють або гальмують процес самоздійснення особистості в діапазоні «суб'єктні здатності – ціннісні пріоритети – цільові орієнтири життєздійснення»; визначено етапи – інстинктивно (1) і ціннісно (2) мотивованого захисту, перехідний (3), доцільного копінгу (4), варіативно-творчої копінг-поведінки (5) і зміст трансформації захисних механізмів у копінг-поведінку особистості в процесі її самоактуалізації, який полягає у зміщенні пріоритетності в колі взаємної детермінації з онтогенетичного (каузального) вектора життєздійснення (детермінація «знизу») на аксіологічний (детермінація «зверху»); верифіковано авторську експериментальну розвивально-корекційну програму гармонізації життя як засобу позитивно-психологічної трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості; *уточнено* відмінності між захистом і копінгом за онтогенетичним й аксіопсихологічним критеріями; *конкретизовано* віково-професійний і статево-рольовий формати зміни взаємозв'язку захисних механізмів з чинниками самоактуалізації особистості; *розширено* уявлення про реконструктивний потенціал, організаційно-методичне забезпечення і психотехнічне оснащення індивідуальної та групової психотерапії, спрямованих на оптимізацію процесу самоактуалізації особистості; *поглиблено* знання про особливості застосування феноменологічного методу в позитивній психотерапії з метою доцільної трансформації захисних механізмів у процесі самоздійснення.

Практична значущість дисертаційного дослідження базується на демонстрації реконструктивних можливостей застосування концептуально-технологічних, організаційно-методичних і психотехнічних напрацювань позитивної психотерапії у форматі індивідуального вікового екзистенційного консультування і розвивально-корекційної групової роботи з метою оптимізації процесу самоактуалізації особистості шляхом довільної трансформації ціннісно-цільового спрямування її захисних механізмів.

Результати дослідження **впроваджено** у практику професійної підготовки студентів – майбутніх психологів і соціальних педагогів у процесі викладання низки

навчальних дисциплін: «Вікова психологія», «Педагогічна психологія», «Психологія особистості», «Основи профорієнтації та профвідбір», «Основи психотерапії», «Основи психологічного консультування», «Основи психокорекції» профільних кафедр Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (довідка № 01-08/03/008 від 04.01.12), Волинського національного університету імені Лесі Українки (довідка № 3/09 від 04.01.12), Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича (довідка № 17-14/20 від 05.01.12), Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка (довідка № 2 від 10.01.12), Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (довідка № 28-28/03 від 13.01.12).

Особистий внесок здобувача. У статті «Аксіопсихологічний формат позитивної психотерапії», написаній спільно із З. С. Карпенко, самостійним внеском є обґрунтування можливості співвіднесення концептуально-методичного арсеналу позитивної психотерапії з пояснювальним потенціалом принципу інтегральної суб'єктності, висунутих співавтором раніше.

Апробація результатів дослідження. Результати дисертаційної роботи стали предметом виступів та обговорення на міжнародних науково-практичних конференціях: «Соціалізація особистості і суспільні трансформації: механізми взаємовпливу та вияви» (Чернівці, 2009), «Методологія та технології практичної психології в системі вищої освіти» (Київ, 2009), «Культурно-історичний та соціально-психологічний потенціал особистості в умовах трансформаційних змін у суспільстві» (Одеса, 2010), «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я» (Харків, 2011), «Генеза буття особистості» (Київ, 2011), всеукраїнських науково-практичних семінарах «Методологічні проблеми психології особистості» (Івано-Франківськ, 2009, 2011), «Теоретичні та методологічні засади практичної психології: діагностика і корекція в їх єдності» (Ялта, 2011) і науково-практичних конференціях «Табір особистісного розвитку і творчості» (скорочено – «ТОРТ для тебе») в Делятині (2010) та Гуті (2011), фахових конференціях з позитивної психотерапії (Тернопіль, 2008; Черкаси, 2010) засіданнях кафедри педагогічної та вікової психології, щорічних звітно-наукових конференціях Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника (Івано-Франківськ, 2008 – 2011).

Публікації. Зміст, основні положення та результати дослідження викладено в 6 статтях, видрукуваних у фахових наукових виданнях. Одна зі статей підготовлена у співавторстві (особистий внесок автора дисертації становить 50%), решта публікацій – одноосібні.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, списку використаних джерел (228 найменувань, із них 14 – іноземними мовами), трьох додатків на 56 сторінках. Робота містить 20 таблиць і 12 рисунків на 13 сторінках. Основний зміст дисертації викладений на 185 сторінках, загальний обсяг роботи – 264 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність, визначено об'єкт, предмет, мету та завдання дослідження, його методи; розкрито наукову новизну та практичну значущість роботи, наведено дані про апробацію, структуру та обсяг роботи.

У першому розділі – «Теоретико-методологічні засади дослідження феномену трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості» – було розглянуто феномен самоактуалізації в екзистенційно-гуманістичній традиції та те, як він кореспондується з феноменом адаптації, плідно досліджуваним психодинамічним напрямом у психології особистості.

З екзистенційно-гуманістичного погляду процес самоактуалізації особистості (Г. О. Балл, К. Гольдштейн, Д. О. Леонт'єв, А. Маслоу, Р. Мей, В. П. Москалець, Т. М. Титаренко, Р. Трач, К. Роджерс, В. Франкл, А. Ленгле, С. Д. Максименко та ін.) виступає універсальною мотиваційною тенденцією, що утверджує людину в якості автентичного суб'єкта існування, котрий прагне до максимально повної самореалізації в обширі доступних можливостей. Підкреслюється вроджена, інстинктоїдна природа самоактуалізації, яка реалізує буттєву мотивацію служіння, присвяту себе духовним, трансцендентним цінностям при орієнтації як на зовнішній діалог зі «світом» викликів і шансів, так і на внутрішній діалог зі своєю совістю, власним організмичним чуттям задля здійснення персонального життєвого покликання, творчої експансії в універсум людської культури.

Самоактуалізація не протистоїть адаптації (А. В. Фурман): вона пробивається крізь природне намагання людини подолати дефіцит, відновити баланс і рівновагу, заявляючи про себе наднормативними, надситуативними, альтруїстичними, безкорисливими, ризикованими і відповідальними вчинками, які переводять особистість на вищий щабель життєздійснення (О. Г. Асмолов, Ф. Ю. Василюк, В. А. Петровський, В. А. Роменець, В. О. Татенко, М. В. Савчин та ін.).

Епістемологічними джерелами дослідження захисних механізмів у контексті психології розвитку особистості є насамперед: класичний психоаналіз, започаткований З. Фройдом, де вони трактуються як функції Его, котре відновлює внутрішню рівновагу в процесі адаптації власних лібідних спонук до вимог соціуму; феноменологічна філософсько-психологічна (від І. Канта) традиція, в руслі якої захисні механізми, за І. С. Коном, трактуються як способи інтеграції (чи дезінтеграції) Я-ноуменального (суб'єктного) і Я-феноменального (відрефлексованого в Я-образі) або постають у вигляді контроверзи суб'єктивної інтеграції й об'єктивної дезінтеграції поведінки особи (Т. С. Яценко).

Оскільки під самоактуалізацією розуміється і найсуттєвіша мотиваційна тенденція в життєздійсненні особи, і феномен, притаманний суб'єкту високого рівня психічної (духовної) самоорганізації, то існує проблема диференціації механізмів психологічного захисту на здорові, конструктивні (продуктивні, ефективні) й патологічні, неконструктивні (непродуктивні, неефективні); останнім часом наполегливіше артикулюється потреба в концептуальному моделюванні системно-ієрархічних класифікацій захисних механізмів. Найпростіші з цих класифікацій є дихотомічними, наприклад, у В. Менінджера і М. Ліфа (здорові, нездорові); Н. Хан і Т. Кроубер розрізняють три модальності функціонування Его: захист, подолання і фрагментацію; чотирирівневу ієрархію его-процесів пропонує Дж. Вейлант (психопатичні, інфантильні, невротичні, зрілі); Е. С. Романова і Л. Р. Гребенников, а також Г. Блум відстежують онтогенетичні віхи появи тих чи тих захисних механізмів і тільки Ю. С. Савенко пов'язує компенсацію, як певну систему саморегуляції, з процесом самоактуалізації особистості.

Успіхи когнітивної психології, системно-ієрархічні концепції в персонології спонукали нас до обґрунтування авторської моделі самоактуалізації особистості з урахуванням процесів захисного і копінгового змісту (рис. 1).

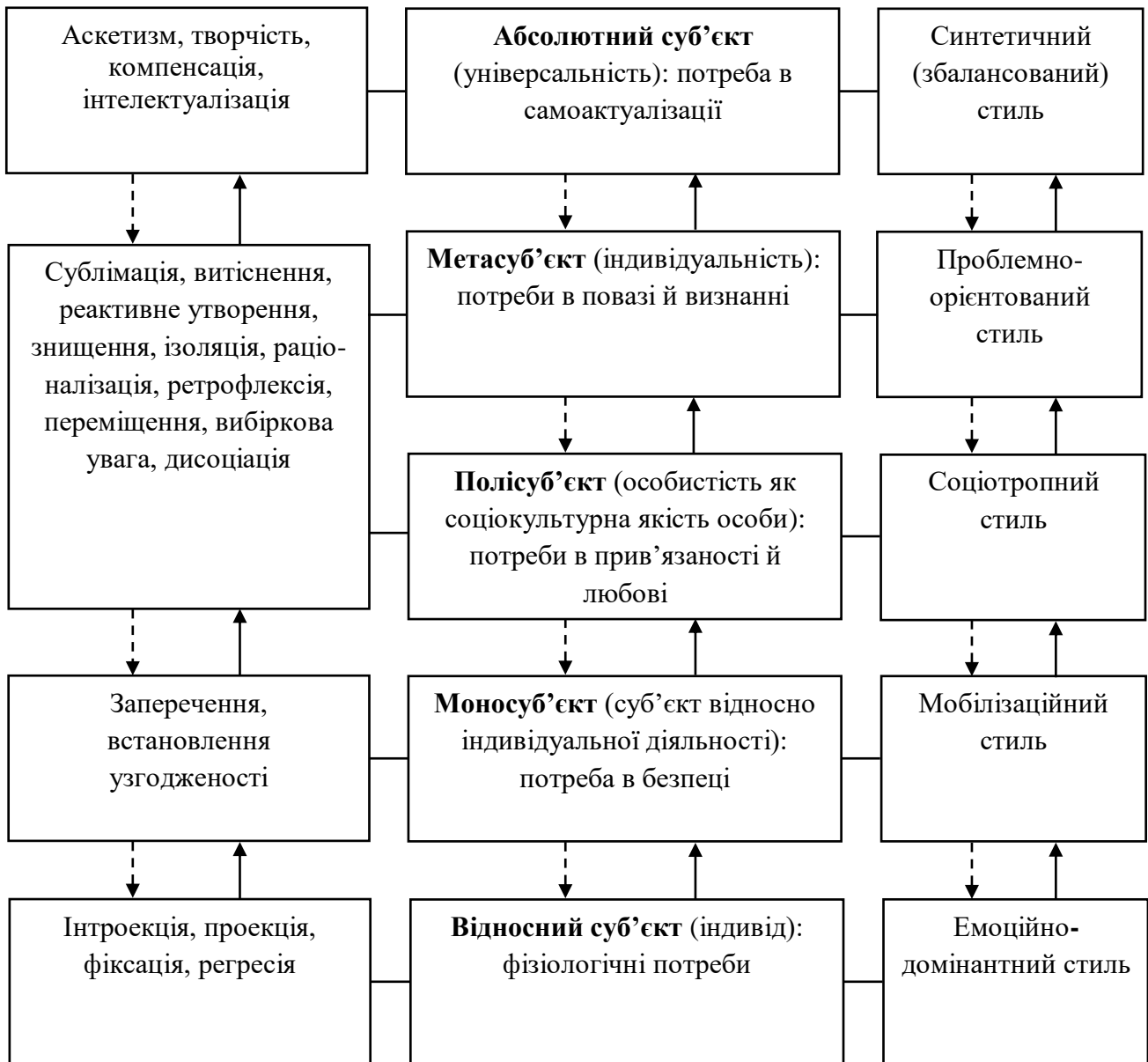

Рис. 1. Ієрархічна суб'єктно-ціннісна модель самоактуалізації особистості в захисному і копінговому модусах

- > - онтогенетичний вектор життєздійснення (каузальна детермінація – “знизу”)
 - - - - -> - аксіологічний вектор життєздійснення (телеологічна детермінація – “зверху”)

Із залученням принципу інтегральної суб'єктності З. С. Карпенко щодо реінтерпретації відомої «піраміди Маслоу», онтогенетичних віх становлення захисних механізмів Г. Блюма та типології копінг-стилів М. О. Холодної було сконструйовано ієрархічну суб'єктно-ціннісну модель самоактуалізації особистості в захисному і копінговому модусах. При цьому рівень функціонування відносного суб'єкта (індивіда) забезпечує задоволення фізіологічних потреб при сприянні

захисних механізмів інтроєкції, проєкції, заперечення, фіксації, регресії та емоційно-домінантного копінгу; рівень моно- (власне) суб'єкта уможливорює задоволення потреби в безпеці при використанні захисних механізмів заперечення, встановлення узгодженості й мобілізаційного стилю копінгу; рівень полісуб'єкта (особистості як соціального індивіда), маркований потребою в прив'язаності та любові, а також рівень метасуб'єкта, мотивований потребою в повазі і визнанні, послуговуються захисними механізмами сублімації, витіснення, реактивного утворення, знищення, ізоляції, раціоналізації, ретрофлексії, переміщення, вибіркової уваги та дисоціацією разом із соціотропним та проблемно-орієнтованим копінг-стилями відповідно; абсолютносуб'єктний (універсальний) рівень самоактуалізації може поєднуватися з аскетизмом, інтелектуалізацією, творчістю, компенсацією та синтетичним (варіативним), за З. С. Карпенко, стилем копінгу, а при відкиданні цієї вершинної мотивації – садомазохізмом, деструктивністю і конформізмом автомата як захисними механізмами.

У другому розділі – «Констатувальне емпіричне дослідження трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості» – представлено результати порівняльного експериментально-діагностичного дослідження трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості, що дозволило виявити як динаміку парціальних показників контрольованих змінних, так і віково-професійні та гендерно зумовлені тенденції зміни взаємозв'язків показників блоку самоактуалізації з показниками блоку захисних механізмів, а також експлікувати латентні фактори, що зумовлюють відповідні актуалізаційно-захисні патерни за вказаними вище диференціальними ознаками, насамкінець – визначити етапи і зміст трансформації певних захисних механізмів у відповідні копінг-стратегії поведінки.

На етапі проблемно-пошукового (пілотажного) емпіричного дослідження перевірялася гіпотеза про універсальну функцію захисту в процесі самоактуалізації: він може виступати в ролі її бар'єра (інгібітора) або ж каталізувати означений процес залежно від інтенсивності і валентності цих механізмів на різних етапах онтогенезу.

Так сформульована гіпотеза передбачала, що в ролі незалежної змінної виступатимуть механізми психологічного захисту, а в ролі залежної – показники самоактуалізації. Це означає, що екзистенційно-гуманістичний формат розгляду проблеми приймався за ширший і йому підпорядковувалися психодинамічні Его-процеси. З метою експериментальної перевірки зазначеної гіпотези було проведено психодіагностичне обстеження за допомогою особистісного опитувальника САМОАЛ (за Е. Шостромом, А. В. Лазукіним, адаптація Н. Ф. Каліної) та опитувальника «Діагностика типів психологічного захисту» (Р. Плутчик в адаптації Л. І. Вассермана, О. Ф. Яришева, Є. Б. Клубової та ін.). Для цього було укомплектовано контрастну експериментальну вибірку, яка складалася з 2-ох підгруп. Тестуванням було охоплено 100 осіб, з яких 40 – школярі, учні дев'ятого класу (старші підлітки) і 60 – дорослі (аспіранти віком від 22 до 33 років).

В результаті було встановлено складну нелінійну залежність між механізмами психологічного захисту й основними показниками самоактуалізації, які залежать не тільки від етапу онтогенезу, а й від життєвих завдань особистості всередині одного і

того ж етапу. При цьому захисні механізми відіграють роль своєрідних перцептивних фільтрів, які роблять можливими самоздійснення особистості в околі її духовних прагнень.

З метою повнішого з'ясування взаємозалежностей між змістово-результативними параметрами самоактуалізації особистості та функціонально-операційними параметрами її захисних механізмів було розширено контрольоване коло експериментальних змінних. З одного боку, до базової методики САМОАЛ Е. Шострома (адаптація А. В. Лазукіна, Н. Ф. Каліної) було долучено методику «Адаптивність» Г. С. Нікіфорова, М. А. Дмитрієвої, В. М. Снеткова і опитувальник суб'єктності Є. Н. Волкової і І. А. Серьогіної, з іншого боку, до методики діагностики типів психологічного захисту (Р. Плутчик в адаптації Л. І. Вассермана та ін.) було долучено методику визначення копінг-поведінки у стресових ситуаціях (С. Норман, Д. Ф. Ендлер, Д. А. Джеймс, М. І. Паркер, адаптований варіант Т. А. Крюкової), а також опитувальник самоефективності І. В. Брунової-Калісецької. Слід зазначити, що диференціація змінних на незалежну і залежну на основному етапі психодіагностичного дослідження є умовною, оскільки можливий як вплив захисних механізмів на процес самоактуалізації, так і зворотний вплив досягнутої зрілості ціннісно-мотиваційної сфери (самоактуалізованості) на використання особою захисних механізмів. Крім того, не всі параметри (шкали) вищезазначених методик строго діляться на змістово-результативні («самоактуалізаційні») і функціонально-операційні («захисні»). Відтак у даному кореляційному (за способом організації) констатувальному емпіричному дослідженні багато значила прикінцева факторна структура контрольованих змінних.

До участі на основному етапі емпіричного дослідження було залучено вибірку з 221 особи, з якої 188 становили жінки, 33 – чоловіки. Всі досліджувані здобували професійну освіту або працювали за фахом «психолог, викладач психології», «практичний психолог у галузі освіти», «соціальний педагог»; із них 93 навчалися на 2-3 курсах університетів міст Івано-Франківська і Дрогобича, а 128 – на випускних (4-му і 5-му) курсах міст Івано-Франківська і Тернополя, а також працювали на відповідних посадах в Івано-Франківській області.

Поділ загальної вибірки на осіб із добакалаврською професійною підготовкою (до 4 курсу навчання) і пізнішою був зумовлений численними дослідженнями в галузі педагогічної психології, зокрема психології вищої професійної освіти, які фіксують спад показників мотиваційно-ціннісної сфери та реалізації суб'єктного потенціалу в основному на третьому році навчання у ВНЗ, а за деякими даними і раніше (З. М. Адамська, В. М. Мицько, Г. К. Радчук та ін.). В інтересах нашого дослідження було важливо перевірити, наскільки суттєвий перепад між показниками самоактуалізації та захисними механізмами існує між цими двома субвибірками та як поліпшення (чи погіршення) показників самоактуалізації пов'язане з трансформацією захисних і копінг-ових стратегій поведінки. З цією метою емпіричні дані за загальною вибіркою, статевою належністю і рівнем фахової підготовки були піддані статистичній обробці за програмою SPSS.17.

Передбачалося, що інтерпретація усереднених показників і рівнів розвитку контрольованих змінних в результаті застосування описової математичної статистики дозволить з'ясувати структурно-динамічні особливості

самоактуалізаційного та захисного патернів життєздійснення особистості. Кореляційний і факторний аналізи допоможуть експлікувати психологічний зміст взаємної детермінації мотиваційних тенденцій до адаптації, самоактуалізації та самоефективності, з одного боку, і здатності до психологічного захисту, копінг-поведінки і суб'єктності, з другого боку. Особливо ретельно слід проаналізувати інваріантні (типові) та варіативні (віково-професійні та гендерно специфічні) інтрапсихічні засоби трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості.

Порівняльний аналіз емпіричних даних за результатами описової статистики по загальній вибірці виявив найвищі показники самоактуалізації за шкалами цінностей, орієнтації в часі, креативності; розуміння і прийняття інших, свободи вибору і відповідальності за нього (показники суб'єктності); за стратегією подолання труднощів як показником самоефективності; встановлено знижений рівень адаптивності, перевагу захисних механізмів компенсації, реактивного утворення і заперечення, а також копіngu, орієнтованого на рішення, які виражають тенденції динаміки всього спектру контрольованих змін.

Суттєва деформація кривої нормального розподілу показників самоактуалізації в бік високих значень, на відміну від показників інших змінних, свідчить про конструювання віртуальної нарративної ідентичності особи, яка прагне втілити свої духовні прагнення і трансцендентні цінності в практику реального життєздійснення.

Діагностовано статистично достовірні відмінності між «молодшими» і «старшими» респондентами за показниками орієнтації в часі, активності, свободи вибору і відповідальності за нього, розуміння і прийняття інших, впевненості в собі («Сценарій»), поведінкової регуляції та нервово-психічної стійкості, комунікативного потенціалу і моральної нормативності, що засвідчують перевагу «старших» над «молодшими» і заодно вплив чинника статусно-рольової ідентичності в процесі професійно-особистісного становлення досліджуваних. Найпопулярнішими механізмами захисту в обох субвибірках є реактивне утворення і заперечення в додачу до компенсації («молодші») і регресії («старші»).

Встановлено статистично достовірну перевагу чоловіків над жінками за такими показниками самоактуалізації, як орієнтація в часі, потреба у пізнанні, автономність, спонтанність, саморозуміння й аутосимпатія; за показниками суб'єктності – активність, свобода вибору і відповідальність за нього, саморозвиток; за такими складниками самоефективності, як сценарій, порівняльна ефективність, атрибуція; за здатністю до поведінкової регуляції та нервово-психічною стійкістю, розвитком комунікативного потенціалу. При цьому чоловіки частіше використовують більш зрілі й ефективніші механізми психологічного захисту, ніж жінки, наприклад, інтелектуалізацію і компенсацію, а жінки набагато частіше використовують емоційно-орієнтований копінг.

Факторний аналіз 36-ти показників загальної вибірки, отриманих за всіма психодіагностичними методиками, дозволив експлікувати п'ять факторів, змістова наповненість яких дозволяє визначити їх як «суб'єктність і самоефективність», «просоціальна асертивність», «самоцінність», «інтелектуалізація», «професійна компетентність» із сумарною інформативністю 43,8%.

Субвибірка молодших респондентів (добакалаврський рівень професійної підготовки) характеризується таким колом взаємної детермінації: мобілізаційним стилем подолання, самоцінністю, реактивним утворенням і навчально-професійним самовизначенням ($h = 39,4\%$). Субвибірка старших (рівень бакалавра і вище) відзначається взаємною детермінацією суб'єктності і самоефективності, просоціально-орієнтованої асертивності, самоцінності, творчості, професійної компетентності ($h = 44,6\%$).

Субвибірці чоловіків притаманні суб'єктно-ціннісна інтегрованість, захисний пояс ідентичності, професійна компетентність і творчість ($h = 52,6\%$). Менш монолітній субвибірці жінок властиві ціннісно-нормативна соціалізованість, суб'єктність і самоефективність, довіра до себе ($h = 29,1\%$).

У результаті порівняння даних кореляційного і факторного аналізів емпіричних показників за критерієм віку та пов'язаним із ним критерієм професіоналізації встановлено, що чим вищий суб'єктний рівень реалізації мотиваційної тенденції до самоактуалізації демонструє особа, тим більш продуктивним і зрілим є її психологічний захист. При переході від добакалаврського до післябакалаврського етапу професійної підготовки і самореалізації відбувається ціннісно-цільова консолідація мотиваційної сфери навколо трансцендентних цінностей та ідеалів професійної майстерності, яка забезпечується як однорівневими, так і міжрівневими поєднаннями захисних механізмів, що виступають як у ролі каталізаторів, так і в ролі інгібіторів цього процесу. Впродовж самоактуалізації посилюється поляризація чинників цього процесу і механізмів психологічного захисту, знижується ефективність і зникає доцільність застосування змішаних актуалізаційно-захисних патернів.

Експліковано гендерні особливості взаємозв'язку чинників самоактуалізації з механізмами психологічного захисту, які полягають в індивідуалістській спрямованості життєздійснення з акцентом на професійно-кар'єрне зростання у чоловіків та в колективістській спрямованості життєздійснення з акцентом на комунікативну експресію, культурно регламентований сценарій альтруїзму і поступливості в жінок.

На прикладі чоловічої субвибірки, яка продемонструвала найвищий рівень самоактуалізації, що не потребує захисних механізмів, встановлено перехідну (підтримувальну чи бар'єрну) їх функцію, котра зникає в процесі духовного зростання і професійної самореалізації особистості. Натомість актуалізаційно-захисний патерн жінок містить незжиті непродуктивні синтети прагнення до саморозвитку з підсвідомими зусиллями зберегти традиційну гендерну ідентичність, що вносить амбівалентність, непослідовність і внутрішній конфлікт у хід самоактуалізації.

З метою представлення етапів і змісту трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості було проведено факторний аналіз показників копінгово-захисного спектру, в результаті чого експліковано таку послідовність (етапи) трансформації захисних механізмів: 1) розрізнені механізми психологічного захисту як підсвідома реакція на небезпечний для самооцінки ситуаційно специфічний сигнал; 2) інтегровані метою провідної діяльності захисні патерни, що зберігають самоповагу і позитивний я-образ особистості у значущих сферах

життєдіяльності; 3) змішані копінгово-захисні патерни, що символізують стан переходу захисних механізмів у відповідні стратегії подолання внаслідок факту їх усвідомлення і доцільного спрямування; 4) власне копінг-стратегії поведінки у складних ситуаціях, що утруднюють і водночас заохочують самоактуалізацію особи; 5) гнучка каузально й телеологічно детермінована поведінка особистості в різноманітних умовах її життєздійснення (синтетичний стиль подолання).

Таким чином, захисні механізми різного рівня зрілості й суб'єктної віднесеності, як і копінг-стратегії особистості, виявляються вмонтованими в мотиваційно-ціннісний та операційно-діяльнісний каркас людини, схильної і здатної до самоактуалізації, за допомогою яких реалізується її життєвий проект. З огляду на вибірку даного дослідження можна твердити про перехід від моно- і полісуб'єктної орієнтації взаємозв'язку чинників самоактуалізації з механізмами психологічного захисту (в «молодших» і жінок) до мета- й абсолютносуб'єктної його орієнтації (у «старших» та чоловіків) як провідну тенденцію життєздійснення особистості.

У **третьому розділі** – *«Трансформація захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості засобами позитивної психотерапії»* – основна увага була приділена опису теоретико-методологічної, організаційно-методичної, психотехнічної й герменевтико-феноменологічної бази позитивної психотерапії, в руслі якої була розроблена й апробована розвивально-корекційна програма тренінгу «Гармонізація життя», наведено приклад індивідуального екзистенційного консультування з метою позитивно-психологічної реконструкції захисних і копінгових патернів у процесі самоактуалізації особистості, обґрунтовано специфіку застосування феноменологічного методу в позитивно-психотерапевтичній практиці.

Позитивна психотерапія є сучасною синтетичною формою психологічної допомоги, що інтегрує досягнення психодинамічної (глибинної), екзистенційно-гуманістичної (феноменологічної, вершинної) психотерапії з орієнтацією на крос-культурний підхід і принцип самодопомоги в розвитку базових (Любити і Знати) та похідних від них актуальних здібностей людини задля продуктивного подолання її внутрішньоособистісних конфліктів і розблокування процесу самоактуалізації.

До психолого-педагогічних детермінант становлення особистості у світлі ідей позитивної психотерапії відносяться дві групи чинників: 1) моделі для наслідування і пов'язані з ними емоційні установки (Я, Ти, Ми, Пра-Ми), 2) форми переробки конфліктів (Тіло, Контакти, Діяльність, Духовність). Зазначені детермінанти особистісного становлення зумовлюють вікову специфіку їх балансної моделі на трьох етапах міжособистісної взаємодії – злиття, диференціації та відділення.

До принципів позитивної психотерапії належать: надія, баланс (гармонізація), самодопомога, що своєрідно проявляються на різних етапах п'ятикрокової моделі консультування – дистанціювання, інвентаризації, ситуативного підбадьорення, вербалізації, розширення системи цілей.

Тренінг гармонізації життя, побудований на концептуально-методичних засадах позитивної психотерапії із залученням світоглядних настанов і деяких методичних напрацювань гуманістичної, екзистенційної психотерапії, трансактного аналізу, гештальттерапії був орієнтований на усвідомлення ролі динамічного розподілу базових життєвих «енергій», саморефлексію власних актуальних

здібностей і проблемних зон міжособистісного функціонування, корекцію тактики цілепокладання і стимулювання саногенного мислення тощо.

Ефективність тренінгу гармонізації життя було відстежено за допомогою чотирьох психодіагностичних методик – самоактуалізації, захисних механізмів та наближених до них копінг-стратегій, опитувальника адаптивності (всього 26 психодіагностичних шкал). Результати реалізації експериментальної тренінгової програми показали виразну тенденцію до зростання показників самоактуалізації та соціально-психологічної адаптованості особистості при усвідомленні непродуктивних захисних тенденцій в поведінці особистості та зростанні ролі усвідомлюваних стратегій подолання критичних життєвих ситуацій, спрямованих на досягнення значущих життєвих цілей. Тренінг допоміг його учасникам прийняти відповідальний вибір рухатися в руслі своїх духовних інтенцій, долаючи об'єктивні загрози та ригідні культурні установки соціуму.

Такі психотехнічні прийоми позитивної психотерапії, як робота з балансною моделлю розподілу життєвої енергії та актуальними здібностями, ведення щоденника успіхів та самоспостережень, відновлення балансу «Хочу-Треба», діалог себе-теперішньої і себе-майбутньої, написання листа до образи та робота з почуттям провини, застосування терапевтичної метафори, елементи роботи з психосоматикою, дослідження сімейних концепцій і вироблення контрконцепцій, опрацювання ключового конфлікту (вироблення балансу між актуальними здібностями: «ввічливістю» та «щирістю») та ін. виступили в якості ефективних засобів експлікації й утилізації захисних механізмів, що розчищають дорогу ефективним копінговим стратегіям, використовуваних особистістю в процесі самоактуалізації.

Феноменологічний метод як різновид якісних, герменевтичних досліджень в академічній і, особливо, практичній психології дозволяє виявити базові структури суб'єктивного досвіду, основоположні духовні інтенції та особистісні смисли, які спрямовують процес самоактуалізації особистості, використовуючи для цього релевантні захисні механізми і стратегії подолання складних життєвих ситуацій.

ВИСНОВКИ

У дисертації наведено теоретичне обґрунтування й експериментальне розв'язання проблеми трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості шляхом конкретизації ієрархічної суб'єктно-ціннісної моделі досліджуваного феномену його структурно-динамічними показниками, емпіричними тенденціями, провідними чинниками, психологічними засобами й етапами, що дало змогу сформулювати такі узагальнення.

1. Самоактуалізація особистості – вроджена мотиваційна тенденція до автентичного існування в ціннісному універсумі культури згідно з інтенціями особи як інтегрального суб'єкта життєтворчості. Самоактуалізація ініціюється еквізитними ситуаціями, які виводять особистість за обрії адаптивного самообмеження з метою максимально повної реалізації її потенціалу.

Захисні механізми – це функції Его (у психоаналізі) чи Person (в екзистенційному аналізі), які забезпечують, з одного боку, енерго-інформаційну рівновагу між біогенними і соціогенними факторами адаптивного функціонування особистості, а з іншого, – слугують способами актуалізації Я-ноуменального в Я-феноменальному.

Ієрархічна суб'єктно-ціннісна модель самоактуалізації дозволяє співвіднести логіку поетапного розгортання мотиваційно-потребової сфери А. Маслоу з онтогенетичними віхами становлення захисних механізмів Г. Блюма та типологією копінг-стилів М. О. Холодної в цілісному форматі принципу інтегральної суб'єктності З. С. Карпенко з метою всебічного розуміння, проектування і релевантної реконструкції смисложиттєвої функції мотиву певного рівня самоздійснення особи та тих адаптивно-захисних чи долаально-трансцендувальних патернів, які уможливають цей процес.

2. Захисні механізми виступають в ролі своєрідних перцептивних фільтрів, що забезпечують вибіркову реакцію і ціннісно-цільову консолідацію особистості як суб'єкта духовних прагнень в околі її життєвих завдань. Зафіксована тенденція, за якою вищі рівні життєздійснення забезпечуються більш зрілими механізмами психологічного захисту (реактивним утворенням, компенсацією, вибірковим запереченням), а також копінгом, орієнтованим на рішення.

Загалом, захисні механізми і чинники самоактуалізації утворюють доцільно організовані суб'єктно-ціннісні патерни, що забезпечують виконання відповідних життєвих завдань особистості. Так, у сумарній вибірці було експліковано фактори суб'єктності і самоефективності, просоціальної асертивності, самоцінності, інтелектуалізації, професійної компетентності.

Підтверджено гендерно-рольову диференціацію за парціальними показниками самоактуалізації та пріоритетним використанням захисних механізмів. Відтак, чоловікам притаманна потужна суб'єктно-ціннісна інтегрованість, оснащена різноплановими ситуативними захистами й орієнтована на кар'єрний ріст. Натомість жінок відзначає ціннісно-нормативна соціалізованість, суб'єктність, самоефективність і довіра до себе, емоційно-орієнтований копінг.

У процесі розвитку і професіоналізації особистості відбувається розщеплення цілісного життєздійснення на два режими функціонування особистості – адаптацію та самоактуалізацію як таку. Причому перший режим послуговується переважно підсвідомими механізмами психологічного захисту, а другий реалізується спонтанно, усвідомлено, із залученням копінг-стратегій. Встановлено, що змішані актуалізаційно-захисні патерни відіграють роль тимчасових, перехідних психологічних засобів (функціональних органів), що фіксують своєрідні точки біфуркації, коли перед особистістю постає питання екзистенційного вибору режиму життєздійснення – активно-творчого (самоактуалізація) чи пасивно-репродуктивного (адаптація). Відтак захисні механізми в процесі самоактуалізації відіграють роль каталізаторів, які підтримують у суб'єкта рішучість прийняти виклики трансцендентних цінностей, застосовуючи для цього релевантні копінг-стратегії, або роль інгібіторів, що ускладнюють перехід у самоактуалізаційний режим життєздійснення, консервуючи внутрішній мотиваційно-ціннісний конфлікт і обмежуючи життєві домагання особистості адаптивним самообмеженням.

Визначено етапи трансформації захисних механізмів у копінг-поведінку особистості в процесі її самоактуалізації: 1) етап мотивованого інстинктами ситуативного захисту; 2) етап ціннісно мотивованого захисту; 3) етап усвідомлення змісту і функцій захисної поведінки; 4) етап довільного застосування доцільної копінг-стратегії; 5) етап творчо-варіативного використання релевантного за даних умов копінгу. Кожен із цих етапів забезпечується відповідними здатностями особистості як п'ятирівневого інтегрального суб'єкта в діапазоні відносно-, моно-, полі-, мета- й абсолютносуб'єктного самоздійснення.

3. Цілеспрямована трансформація захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості забезпечується реконструктивним потенціалом позитивної психотерапії, яка інтегрує досягнення психодинамічної, екзистенційно-гуманістичної й культурно-орієнтованої психології з опорою на концепти базових – первинно-афективних (Любити) і вторинно-когнітивних (Знати) – здібностей, моделей для наслідування й інтеріоризованих емоційних установок на себе (Я), партнера (Ти), референтну групу (Ми), культурну традицію (Пра-Ми), форм переробки конфліктів (Тіло, Контакти, Діяльність, Духовність). Такі принципи позитивної терапії, як надія, баланс і самодопомога проєктуються на різні етапи п'ятикрокової моделі консультування – дистанціювання, інвентаризацію, ситуативне підбадьорення, вербалізацію і розширення системи цілей.

Реалізація експериментальної тренінгової програми гармонізації життя з використанням технологічної схеми і психотехнічного інструментарію позитивної психотерапії засвідчила зростання показників самоактуалізації та соціально-психологічної адаптованості особистості при усвідомленні нею і відмові від застосування непродуктивних захисних механізмів з одночасним зростанням ролі усвідомлюваних вольових стратегій подолання життєвих труднощів на шляху до досягнення поставлених цілей.

Апробовано консультативний формат трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості з урахуванням психодинамічної характерології, ключового й актуального конфлікту, трансгенеративних сімейних концепцій тощо. І в груповій, і в індивідуальній формах психологічної допомоги особистості широко застосовується феноменологічний метод, який дозволяє здійснити сутнісний аналіз базових структур суб'єктивного досвіду, виявити засадничі духовні інтенції та прагнення, що задають трансцендентні цілі самоактуалізації, мобілізуючи для цього релевантні захисні механізми і копінги.

Перспективним вектором подальших досліджень проблеми вважаємо фундаментально-технологічні розробки, які інтегрують напрацювання академічної та практичної психології в різноспрямованих персонологічних течіях. Зокрема, вимагає прояснення механізм самоорганізації та саморегуляції особистості при переході від буденного (рутинного) до еквівалентного (екстремального, критичного, надзвичайного і т. ін.) функціонування, роль вікових, професійно-статусних та статево-рольових чинників взаємодії феноменів самоактуалізації та копінгово-захисних патернів поведінки.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ АВТОРОМ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

А) Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Карпенко Є. В. Актуалізація особистісного потенціалу самопомоги засобами позитивної психотерапії / Є. В. Карпенко // Вісник Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Серія : Психологія. – Т. 15, вип. 11. – Одеса, 2010. – С. 376 – 383.

2. Карпенко Є. В. Засоби експлікації й утилізації захисних механізмів у позитивній психотерапії / Є. В. Карпенко // Вісник Прикарпатського університету. Серія : Філософські і психологічні науки / зб. наук. праць. – Спец. випуск. – Івано-Франківськ : ВДВ ЦІТ, 2008. – С. 202 – 205.

3. Карпенко Є. В. Позитивна психодинаміка як досвід парадигмального синтезу в персонології / Є. В. Карпенко // Науковий вісник Чернівецького університету. Серія : Педагогіка та психологія : зб. наук. праць. – Вип. 447 – 448. – Чернівці : Рута, 2009. – С. 171 – 174.

4. Карпенко Є. В. Феномен самоактуалізації в екзистенційно-гуманістичній психологічній традиції / Є. В. Карпенко // Проблеми сучасної психології : зб. наук. праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України / за ред. С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. – Вип. 14. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2011. – С. 334 – 343.

Б) Опубліковані праці апробаційного характеру:

5. Карпенко Є. В., Карпенко З. С. Аксіопсихологічний формат позитивної психотерапії / Євген Володимирович Карпенко, Зіновія Степанівна Карпенко // Науковий часопис НПУ ім. М. П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки : зб. наук. праць. – К. : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2009. – № 26 (50), ч. II. – С. 36 – 39.

6. Карпенко Є. В. Феноменологічний метод у персонологічних дослідженнях і психологічній практиці / Є. В. Карпенко // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. праць Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. С. Д. Максименка. – Т. XII. – Ч. I. – К. : ГНОЗІС, 2010. – С. 263 – 274.

АНОТАЦІЇ

Карпенко Є. В. Трансформація захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидати психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології. Інститут соціальної та політичної психології НАПН України, Київ, 2012.

Дисертацію присвячено обґрунтуванню ієрархічної суб'єктно-ціннісної моделі функціонування захисних механізмів у ролі каталізаторів або інгібіторів процесу самоактуалізації особистості. Доведено, що психологічними засобами підтримання чи блокування мотивації до самоактуалізації виступають стійкі або тимчасові актуалізаційно-захисні патерни, що виконують відповідну (і)релевантну функцію в діапазоні взаємно детермінованих інтрапсихічних утворень «ціннісні пріоритети – суб'єктні здатності – цільові орієнтири життєздійснення». Встановлено структурно-

динамічні показники й емпіричні тенденції взаємозв'язку чинників самоактуалізації і захисних механізмів в порівняльному (віково-професійному і гендерному) аспекті, визначено етапи та зміст трансформації захисних механізмів у процесі самоактуалізації особистості. Представлено досвід ефективного використання реконструктивного потенціалу групової позитивної психотерапії (тренінг гармонізації життя) та індивідуального екзистенційного консультування.

Ключові слова: особистість, самоактуалізація, захисні механізми, актуалізаційно-захисний патерн, позитивна психотерапія, ієрархічна суб'єктно-ціннісна модель, психологічні засоби, реконструктивний потенціал, тренінг, консультування.

Карпенко Е. В. Трансформация защитных механизмов в процессе самоактуализации личности. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата психологических наук по специальности 19.00.01 – общая психология, история психологии. Институт социальной и политической психологии НАПН Украины, Киев, 2012.

Диссертация посвящена обоснованию иерархической субъектно-ценностной модели функционирования защитных механизмов в качестве катализаторов или ингибиторов процесса самоактуализации личности. При этом уровень функционирования относительного субъекта (индивида) обеспечивает удовлетворение физиологических потребностей при содействии защитных механизмов интроекции, проекции, фиксации, регрессии, а также ориентированного на эмоции копинга; на уровне моно-(собственно) субъекта удовлетворяются потребности в безопасности при содействии защитных механизмов отрицания, согласования и мобилизационного стиля копинга; на уровнях полисубъекта (личности как социального индивида), маркированном потребностью в привязанности и любви, а также метасубъекта (творческой индивидуальности), мотивированном потребностью в уважении и признании, задействуются механизмы сублимации, вытеснения, реактивного образования, уничтожения, изоляции, рационализации, ретрофлексии, перемещения, избирательного внимания вместе с социотропным и проблемно-ориентированным копинг-стилями соответственно; абсолютносубъектный (универсальный) уровень самоактуализации может сочетаться с аскетизмом, интеллектуализацией, творчеством, компенсацией, синтетическим стилем копинга, а в случае избегания этой вершинной мотивации может сопровождаться деструктивностью, садомазохизмом, конформностью автомата.

Защитные механизмы выступают в роли своеобразных перцептивных фильтров, которые обеспечивают избирательную реакцию и ценностно-целевую консолидацию личности как субъекта духовных устремлений в пространстве ее жизненных задач. Зафиксирована тенденция, согласно которой высшие уровни жизнеосуществления обеспечиваются более зрелыми механизмами психологической защиты (реактивным образованием, компенсацией, избирательным отрицанием), а также копингом, ориентированным на решение.

Доказано, что психологическими средствами поддержания или блокирования самоактуализации выступают устойчивые или временные актуализационно-

защитные паттерны, выполняющие соответствующую (ир)релевантную функцию в диапазоне взаимно детерминированных интрапсихических образований «ценностные приоритеты – субъектные способности – целевые ориентиры жизнеосуществления». Так, в общей выборке были эксплицированы факторы субъектности и самоэффективности, просоциальной асертивности, самооценности, интеллектуализации, профессиональной компетентности.

Обнаружена возрастно-профессиональная и гендерная дифференциация взаимосвязи парциальных показателей самоактуализации с отдельными защитными механизмами. Например, мужчинам свойственна мощная субъектно-ценностная интегрированность, снабженная разноплановыми ситуативными защитами и ориентированная на карьерный рост. В то же время женщин отличает ценностно-нормативная социализированность, субъектность, самоэффективность и доверие к себе, эмоционально-ориентированный копинг.

Определены этапы трансформации защитных механизмов в копинг-поведение личности в процессе ее самоактуализации: 1) этап мотивированной инстинктами ситуативной защиты; 2) этап ценностно мотивированной защиты; 3) этап осознания содержания и функций защитного поведения; 4) этап произвольного использования целесообразной копинг-стратегии; 5) этап творчески-вариативного применения релевантного в данных условиях копинга.

Представлен опыт эффективного использования реконструктивного потенциала групповой позитивной психотерапии, которая интегрирует достижения психодинамической, экзистенциально-гуманистической и культурно-ориентированной психологии с опорой на концепты базисных – первично-аффективных (Любить) и вторично-когнитивных (Знать) – способностей, моделей для наследования и интериоризированных эмоциональных установок на себя (Я), партнера (Ты), референтную группу (Мы), культурную традицию (Пра-Мы), форм переработки конфликтов (Тело, Контакты, Деятельность, Духовность). Такие принципы позитивной психотерапии, как надежда, баланс и самопомощь проецируются на различные этапы пятишаговой модели консультирования – дистанцирование, инвентаризацию, ситуативное одобрение, вербализацию и расширение системы целей – были реализованы и проверены в авторском тренинге гармонизации жизни и в индивидуальном экзистенциальном консультировании. Обоснованы преимущества феноменологического метода как ведущего психотехнического средства трансформации защитных механизмов в процессе самоактуализации личности.

Ключевые слова: личность, самоактуализация, защитные механизмы, актуализационно-защитный паттерн, позитивная психотерапия, иерархическая субъектно-ценностная модель, психологические средства, реконструктивный потенциал, тренинг, консультирование.

Karpenko E. V. Transformation of defense mechanisms in the process of self-actualization of a personality. – Manuscript.

Dissertation for a candidate degree in Psychological sciences in specialty 19.00.01 – General psychology, history of Psychology. Institute of Social and Political Psychology of NAPS of Ukraine, Kyiv, 2012.

Dissertation is devoted to the grounding of hierarchical subjective-value model of functioning of defense mechanisms in the role of catalysts or inhibitors of the process of self-actualization of a personality. It is proved that psychological means of maintenance or locking of motivation to self-actualization act either firm or temporary actualization-protective patterns, which fulfill appropriate (ir) relevant function in a diapason of mutually determined intra-psychical formations “value priorities, subjective abilities, target reference points of life realization”. Structure-dynamical indicators and empirical trends of correlation of factors of self-actualization and defense mechanisms in comparative (age-professional and gender) aspects are defined, the stages and content of transformation of protective mechanisms in the process of self-actualization personality. The experience of effective using of reconstructive potential of group positive psychotherapy (training of harmonization of life) and individual existential counseling is presented.

Key words: personality, self-actualization, defense mechanisms, actualization-protective pattern, positive psychotherapy, hierarchical subjective-value model, psychological means, reconstructive potential, training, counseling.